

**ОПИТ ЗА ФИНАНСОВ ПРОЧИТ НА ЦАРИГРАДСКИ ВЕСТНИК
(1848–1862)**

Християн АТАНАСОВ

Abstract: *This article aims to present the financial information of the „Tsarigradski newspaper” published for about fifteen years. Hundreds of weekly papers, which contain an extraordinary volume of materials dedicated to finance: tables, reports, analyzes, orders from the Ottoman government, and so on, have been reviewed.*

The article does not claim for comprehensiveness. We are not able to present all the materials – they are too many. The cliometric data that can be collected from the newspaper will also not be presented. Here we will adopt a problematic thematic approach and will present only a few of the materials published in the newspaper. They are related to the determination of the value of coins and paper money, the way prices are formed, information for credit institutions, etc. We hope that the article will contribute to increase the interest in the digital editions of the Bulgarian newspapers, which we receive as an inheritance from the Revival period. They are a prime source of historical research and are fully accessible on the Internet – on the website of the National Library "St. St. Cyril and Methodius".

Key words: *documents, sources, financial history, coins, paper money, prices, credit institutions*

JEL: N13

„Цариградски вестник” е един от най-продължително излизащите български седмичници през периода на българското Възраждане. Вестникът е печатан повече от десетилетие – първият брой е обнародван на 24 януари 1848 г., а последният е от 22 декември 1862 г. Издаван е от едни от най-бележитите български възрожденци – Иван Богоров, Александър Екзарх,

Тодор Бурмов и други (Radev, 2007, p. 201).

Общият обем данни и материали в печатното издание е повече от внушителен, а като тематичен обхват също е крайно разнообразен. Вестникът на практика отразява всичко което е интересувало възрожденския българин – църковно дело, образование, политика, международните отношения и войните (особено Кримската война от 1853–1856 г.). Измежду тези материали има обаче и премного статии, анализи, дописки и таблици съдържащи финансова информация. Целта на настоящата статия е именно да се фокусира върху тези страници и да направи опит за финансов прочит на вестника. Да посочи, дори съвсем бегло, какви материали съдържат финансови данни и съответно за отговор на кои въпроси могат да бъдат използвани те. Обемът, ще се повтори, дори само на „строغو финансовите”¹ материали е повече от внушителен.

Ще направя и друго уточнение, поради огромния им обем, на този етап няма да бъдат обобщавани, представяни или анализирани таблиците, които вестникът обнародва, с премного клиометрична информация – списъци с цени на стоките, които се доставят или изнасят от цариградските пристанища (цени, които са формирани на пазарен принцип), листове с нормирани цени (определени от държавата или областните управи), списъците с курсовете на различни монети, които циркулират на пазарите на Истанбул или османската провинция. Те са толкова много и така изобилни (почти всеки брой на вестника съдържа подобна таблица), че следва да са обект на поне нарочно посветена на тях студия, ако не и по-обширно изследване. Така, че тук няма да използваме клиометрични модели, а ще се задоволим с по-простено представяне, опит за тематично обособяване на теми и маркиране на някои по-интересни материали. Това само по себе си ще се окаже достатъчно, най-малкото за повишаване на интереса към вестника – като източник, който може да бъде използван за разкриване на реалността. Тази реалност, която може да се окаже доста различна от онази, която ни оформят като представа различните официални османски документи. За всеки един

¹ При цялата условност на определението. В крайна сметка „финансови” данни може да има и в материали от по-общ икономически характер, като в някои анализи на земеделския сектор например.

икономически историк би било повече от полезно да погледне на османските финанси от гледна точка на пазара и неговите нужди. Именно такава позиция за изследване ни предлага прегледаният тук вестник.

Как ще подхожда в опита си за финансов прочит на „Цариградски вестник“? На първо време ще посоча най-общо данните за османските монети и книжни пари. Ще маркирам и основните моменти (на база материали от вестника), на водената от османските правителства политика в тази посока. На второ място ще посоча и материалите за цените на стоките, които влизат и излизат на пазарите и отново ще акцентирам върху някои статии, които ни показват правителствената политика на намеса или ненамеса на пазара. Ще засегна и други не по-малко важни теми: обнародван официален указ и статия за създаване на банка и каса, анализи за финансовото състояние на османската държава, статии по данъчна проблематика и други.

Подходът ми, с риск да се повторя, е тематичен. Няма да разделям материалите във вестника по „номинален признак“ – дописка, статия, доклад, султанска заповед и т.н. По-важна ми се струва съдържателната информация, която имаме в публикуваните материали. Прегледани са стотици броеве на вестника, но усилието си струваше, защото информацията, която се съдържа в него е не само отлична като количество, а и много ценна като качество.

Историческият фон

„Цариградски вестник“ излиза от началото на 1848 до края на 1862 г., в период, който е с изключителна важност за османската финансова система. Ще ретроспектирам, че това е времето след 1844 г., когато империята възприема биметален стандарт и в основни монетни единици се превръщат златната турска лира и сребърния грош. Цената на златната лира е фиксирана и възлиза на 100 сребърни гроша, при стриктно запазване на съотношението между златото и среброто (т.нар. gold/silver ratio) на 15,09 (Pamuk, 2000, p. 208).

От друга страна стабилността на монетната система далеч не означава, че османските финанси са наред. Бюджетните дефицити продължават да тормозят държавното съкровище, което ще доведе до първите външни заеми

от 50-те години на XIX в. Липсата на свежи капитали, ще накара Високата Порта да направи и първото си пътешествие в света на книжните пари (т. нар. каймета (kaime))². Целта е да се облекчи „алъш-веришът” и дефицитът на монети за ежедневни покупки на османските пазари, както и да се заздравят държавните финанси, чрез печалбата от сенъораж.

Най-ранните каймета са написани на ръка и са пуснати в обръщение през 1840 г. Били са с голям номинал – от 500 гроша и са носили годишна лихва от 12,5 %, с падеж от осем години. Тези каймета са били и законно платежно средство – също като златните и сребърни монети (Pamuk, 2000, p. 210). До 1852 г. тиражите им са лимитирани и съответно те се представят добре на пазарите. От тази година са пуснати в обръщение за първи път каймета, които не носят лихва, с по-малки номинали – 10 и 20 гроша. Целта е освен да се стимулират ежедневните покупко-продажби и да се осигурят нови приходи за бюджета. През 1853 г. общата маса на книжните пари е 175 милиона гроша. Като по време на Кримската война са пуснати в обръщение големи тиражи от каймета и съответно с една златна лира започват да се купуват около 200-220 гроша в кайме (или неговата реална стойност спада на половина от номинала му). През 1861 г. вече тиражът на каймето достига до 1,250 милиона гроша и цената му спада до 400 каймета за една златна лира. Това води до голяма инфлационна вълна – само двадесетина години след като книжните пари навлизат на пазарите в Истанбул. През 1862 г. поради общественото недоволство правителството изтегля каймето с помоща на краткосрочни заеми от Имперската отоманска банка (Pamuk, 2000, pp. 210-211). Именно този период от историята на книжните пари в Османската империя е много добре осветен от „Цариградски вестник” и мисля, че материалите могат да се използват като добра база за детайлизиране на нашите познания.

Периодът на издаването на вестника донякъде съвпада и с раждането на първите османски банки. На общоимперско ниво, банково дело, в модерния смисъл на дума започва да се развива от 30-те години на XIX век. Първоначално то е в ръцете на bankerите от истанбулския квартал Галата – в повечето случаи арменци и гърци, а също и чуждестранни търговци,

² Ако си позволя да перифразирам заглавието на книгата на моя добър приятел и колега Орлин Събев. Вж Sabev, 2004.

разполагачи със значителни капитали (Pamuk, 1988, pp. 210-213). През 1842 г. е открита Смирненската банка (*Banque de Smyrne*), която обаче е затворена скоро след това (Issawi, 1980, p. 340). През 1847 г. двама видни банкери от Галата създават Цариградската банка (*Dersaadet Bankası*) (Pamuk, 2000, p. 214). Тук помощ оказва и правителството, което има дялово участие. Тази банка също не просъществува дълго време и през 1852 г. е затворена.

По-късно, през 1856 г., следвайки прокламирания Хатихумаюн, който изтъква и нуждата от „банки и други подобни институции“, в Лондон се създава *Ottoman Bank (Bank-i Osmani)* с клонове в Истанбул, Измир, Бейрут и Солун (Osmanlı, 1999, pp. 560-562). Тази институция по-сетне ще се превърне в „емисионна банка“. Следва създаването на няколко други банки – *Société Générale de l'Empire Ottoman* в 1863 г., *Banque Austro-Ottoman* през 1871 г. и т.н. (Issawi, 1980, pp. 340-341). Вестникът съдържа ценни материали и по отношение на историята на кредитните институции в османската империя. Прочее и за доста други неща, но нека ги представим.

Монети и книжни пари. Парична политика

От печатното издание разбираме за огромното разнообразие от монети и книжни пари, които циркулират по пазарите на Истанбул и османската провинция. Регламентирано и нерегламентирано, законно и незаконно. Само ще си позволя да ги маркирам, без пълна изчерпателност, понеже някои от монетите все още не са идентифицирани: английска и турска лира, франкове, бели меджидиета, бешлици, унгарски монети, руски рубли и прочее и прочее, златни, сребърни и медни монети³. Към тях следва да добавим и различните типове книжни пари и разнообразието става пълно. Вестникът може да ни ориентира и да бъде надежден източник за обменните курсове, размера на ажиото и прочее. Тук обаче, както се спомена по-горе, няма да

³ Вж например таблицата с цената на различните монети в: Цариградски вестник, год. 3, No 112, 7 март 1853. Ще уточня, че няма да посочвам точната страница на вестника, който цитирам. Причината е, че самите издатели не са пагинирали страниците, когато са подготвяли изданието. Някои от броевете са номерирани по-късно, понякога по два пъти (с писалка и молив), но често тази номерация следва логиката на подредбата на вестниците, събрани в големи томове, както са се ползвали преди дигитализирането им. Поради това, евентуално моя номерация на страниците щеше да се различава с предходните и да доведе до допълнително объркване.

използваме клиометрични модели. Ще акцентираме върху воденето на монетарна политика – на намеса или ненамеса във валутните дела. Акцентът ще падне върху книжните пари, отново напомням че времето на пускането им в обръщение съвпада с периода на излизане на вестника.

По отношение на правителствената политика ще направя една принципна уговорка. На първо място изглежда османците оставят привидно пазарът да определи цената на различните монети и съответно на книжните пари. Имаме информация за периоди, или поне моменти, в които правителството не се намесва в движението на стойността на парите в една или друга посока. „Цариградски вестник” например пише при представяне на курса на монетите в османската столица: *Цената на парите от ден на ден повече долу слиза и надеват ся още по-долу да слезе*⁴. Май месец 1853 г. отново имаме податка, че цената на парите се снижава и покачва на пазарен принцип или най-малкото нямаме данни това да е следствие на намеса на правителството: *Тук [Цариград] цената на парите ту ся слага ту ся качува*⁵.

От друга страна е ясно, че османската държава не остава пасивен наблюдател на случващото се на валутните пазари в рамките на империята. Напротив активно се намесва и се опитва да ги моделира. „Цариградски вестник” ни дава повече от изобилна информация в тази посока. И нещо изключително важно – показва ни каква е реалността. Ако изследовател се опита да работи само с официални документи ще остане с изкривено, погрешно, впечатление, че държавата съумява да наложи своята воля над пазара. Това изобщо не е така. Примери от икономическата теория в тази посока могат да се посочат много, но от гледна точка на фактологизма, с който историята следва да работи данните от „Цариградски вестник” са повече от показателни.

На първо място нека чисто хронологично да посочим фактите около държавната практика периодично да обменят книжните пари, които са в обръщение. Ще отбележим, и че първоначално вестникът представя кайметата като нещо полезно и посочва, че целта на пускането им в обръщение е да се улесни „зимане-даванието”. В брой на „Цариградски вестник” от 14

⁴ Цариградски вестник, III, 112, 7 март 1853.

⁵ Цариградски вестник, III, 122, 23 май 1853.

юли 1851 г. четем: *Известно е че пред няколко време издадохме кайметата от 20 гроша. И понеже они улесниха зимане-даванието, и ся позна че требуват и други, разсуди ся за благо, щото от юлия 1267 текущаго года [т.е. юли 1851 г., бр. Х.А.], една част от книгите, които с фаис [т.е. лихва, бр. Х.А.] минуват, да ся скъсат, и на местото им да ся издадат книги по 10 гроша*⁶. Няколко месеца по-късно вестникът отново напомня „причината” за пускането в обръщение на нова емисия каймета с номинал от 10 гроша като добавя, макар и не много пряко, че това е от полза и за хазната: *В. Порта, за да улесни по-много вземане даванието, и да поулекне на Царската хазна, отреша недавно да ся издават книжни монети (каймета) по 10 гроша без лихва*⁷.

Пускането на нови каймета не е единичен акт, както впрочем и изтеглянето на старите. Години по-късно вестникът отново информира (на 26 май 1856 г.), че новите номинали, се пускат на мястото на старите каймета, както и че изтеглянето на последните ще стане постепенно: *Царското правителство решило ся е както ся знае да издаде нови каймета по 10 и 20 гроша, без лихва... Новите тия каймета, които са по-малки и книгата им по дебела, ще ся турят в кругообръщение после байрямът; като на лека полека вехтите от хазната ся пребират*⁸.

Вестникът съдържа данни и за географската разпространеност на книжните пари. Така в брой от септември 1853 г. четем: *Кайметата, които до нийне не вървяха освен в Цареград, ще вървят както казуват, в Солун и в Измир*⁹.

Имаме примери за забрана на определени лица да извършват сарафска дейност и съответно определянето на други, които могат да се занимават с обмяна на пари. Така през 1854 г. изглежда чужди поданици са извършвали злоупотреби при обмяна на монети и книжни пари и това принуждава османското правителство да се обърне към посолствата и да иска тази практика да се преустанови: *Нота испратена от В. Порта до посолствата на приятелските сили, на 11 джемазийул ахър 1270 г. [11 март 1854 г.]*.

⁶ Цариградски вестник, А, 43, 14 юли 1851.

⁷ Цариградски вестник, В, 62, 24 ноември 1851.

⁸ Цариградски вестник, VI, 278, 26 май 1856.

⁹ Цариградски вестник, III, 140, 26 септември 1853.

Сарафи някои поставени по разни места на столицата занимават се да разменяват големи монети с малки, и каймета с монети металически. Преди малко някои сарафи тук там отвориха дюкяни в градат, както и други такива, и разменяваха каймета с металически монети с есконто 20 и 30 на 100, и така бидоха причина да затруднят монетните дела, и да причинят големи повреди на обществото. В. Порта като ся понуди да запрети човеците, които правят това занимание, толико повредително на общите ползи, и да тури наред разменението на кайметата, и така да улесни монетните дела, реши, по нова една Царска заповед, щото двадесетина разменители, да ся поставят, через сарафския еснаф, и под добра порука, набрани от между в Цареград съществувате сарафи, и да ся поставят на причелни места. Така строго ся запрещава на другите разменители да ся занимават с това занимание и да разменяват каймета¹⁰.

„Цариградски вестник” предлага изобилни сведения и за преки опити на правителството, да регулира валутните пазари и да фиксира курса на книжните пари. Вестникът обнародва дописка от Одрин, която е показателна в това отношение: *Едирне, 8 август, Царско едно ираде, което министър на финанциите [издаде], стигна на наший Губернатор Исмаил паша. Това Ираде заповедува без забава цената на монетите в наший град да падне и Турската лира само за гроша 100 да варви. Следва изброяване на курсът на другите монети. Интересното е, че дописката предава и реакцията на местното население: Такова едно ненадежно падане на монетите смая всички жители, и ради това всичките почти земани-давания са спреха¹¹. Малко по-късно вестникът публикува дописка от Одрин, в която отново набляга върху негативните последствия от тази мярка и съответно се описва, че реално резултатите са половинчати: ...Постоянството, което тукашните власти употребяват за да держат парите на долна цена, воистинну е жалостна за тукашното търговство, и всеки пита дали тая мярка само в Едирне треба да ся е взела. Дума ся, че никой град от тая област зависящ, не е подложен на тая мярка¹².* Вестникът продължава да следи ситуацията в

¹⁰ Цариградски вестник, IV, 164, 13 март 1854.

¹¹ Цариградски вестник, VII, 343, 24 август 1857.

¹² Цариградски вестник, VIII, 345, 7 септември 1857.

Одрин и публикува трета дописка, в която отново се посочва, че регулацията в цената на монетите е безсмислена, и че следствия на нея се търпят загуби: *Вчера утрента, после дохожданието на Турската поща, созрехме една книга залепена по стената в Чаршията бит пазар, която известяваше народът, че Турската лира 100 гроша ще варви, Меджидието гр. 20, бешликът гроша 5 и алтълъкът гроша 6... тойзи курс и в торговските деяния да ся употреби ще е за лудо, защото как ще можат работите да ся споляят като чистата лира в Цариград за гроша 139 върви, а тук само за гроша 100 да ся дава?*¹³.

Данни, че мерките на правителството за фиксирането на курсовете са напразни имаме и от други балкански градове. Вестникът публикува и дописки от Пловдив и Търново: *Пловдив, 1858 май 29... Ежедневно, кажи, фермани от Цареград дохождат, повелявюци монетите да са не качиват, но всек ден приступления на заповедите биват. Всите металически монети на горен и злоупотребителен степен стигнаха, и всеки ден още на погорна цена възлизат; Търново, 20 мая... От преди смалили беха цената на монетите в града ни по заповед правителствата на 120 гроша лирата, по нова заповед парите ся сееха на мийри фият. Това още повече трудности нанесе на местната търговия, и на препитанието трудности големи...*¹⁴.

Правителството се опитва и чрез финансови инструменти да стабилизира цената на монетите и книжните пари. Вестникът съобщава накратко за подобна „операция“ през юни 1858 г. *В. Порта като узна извонредното и неправилно состояние, на което ся намерваха в торговците парите и като ся стараете за общата полза, призова в занималището си мнозина от тукашните сарафи за да предприеме мерки които да могат да возвратят нуждният порядък за состоянието на парите в торговците... За да ся отстрани това зло Самодержавното Правителство изрече да продаде некое количество златни секии (злато насечено на пари) с цена много по долна, и така да са возврати правилното обращение на секийните*

¹³ Цариградски вестник, VIII, 375, 19 април 1858.

¹⁴ Цариградски вестник, VIII, 382, 7 юни 1858.

цени и след това оживяването на търговщината¹⁵.

Мерките, които правителството взема са предимно за стабилизиране на цената на каймето, което по-всичко изглежда не се ползва с голямо доверие. *Непостоянната цена на монетите, които всеки ден ся качиват, причинява големи затруднения в земанието-даването. Купувачи и продавачи едноравно ся страхуват да купят; други ся страхуват да не би кайметата чест да загубят, и стока не продават...*¹⁶. В друг от непосредствено следващите броеве вестникът отново съобщава: *Празниците на Курбан Байрям совсем ослабиха движението на пияцата... От друга страна качиванието на парите много повредиха продажбата, и търговците, както ся види, решени са да не вземат кайме, и не искат да продават освен с металическа монета само*¹⁷.

В контекста на нестабилния курс на книжните пари и недоверието към тях вестникът предава и официалното правителствено съобщение, с което се въвеждат в обръщение нови каймета. Така от *Официално обявление за кайметата*, с дата януари 1859 г., става ясно, че по-големите номинали каймета носещи лихва ще бъдат изтеглени от обръщение и заменение с по-малки номинали, които ще се използват само като „бумажна монета“¹⁸.

Вестникът започва периодично да извества и за унищожение на стари и изтеглени от обръщение книжни пари. Така в брой от 24 януари 1859 г. четем: *...Всите каймета, които на огън ще ся предадат, начиват са на количество 165,023,950 гроша*¹⁹. Март 1860 г. вестникът отново информира: *Количеството на кайметата, които до днес ся изгориха, качива са на гроша 409,894,950*²⁰. В следващите си броеве вестникът продължава да съобщава за подобни изгаряния.

Много любопитни са и информацияите от периода непосредствено преди окончателното изтегляне на кайметата от османските пазари. Любопитно е че първоначално се появява материал, който предлага използването само

¹⁵ Цариградски вестник, VIII, 383, 14 юни 1858.

¹⁶ Цариградски вестник, VIII, 385, 28 юни 1858.

¹⁷ Цариградски вестник, VIII, 388, 19 юли 1858.

¹⁸ Цариградски вестник, IX, 414, 17 януари 1859.

¹⁹ Цариградски вестник, IX, 415, 24 януари 1859.

²⁰ Цариградски вестник, X, 473, 5 март 1860.

на метални монети, което според автора му ще доведе до стабилиране на паричния пазар. Така на 30 април 1860 г. вестникът пише: *През тия дни голяма теснотия в Цариградската пияца... Тая теснотия совсем ще се загуби кога в торговското кругообръщение не има освен металически монети, щото тогва всяка стока да падне на истината си цена, кога месото, хлябът, кирията на маазите и на къщите такодже да спаднат на прилична цена*²¹.

В края на 1861 г. печатното издание описва подробно събитията, които ще доведат до последващото „унищожаване“ на каймето и изтеглянето му от обръщение. В брой от 2 декември четем: *Безпримерно е неправилното и лакомното въскачаване на парите, и користното движение на некои безсмисленници, което завчера в среда ся случи, турската лира дето беше ся искачила на 220 гроша в разстояние на 3-4 часа като излезе на 380 гроша, до там ся спре и пияцата ся затвори; последствою на това продавците маазите си затвориха, хлебарите хлябът си искриха, и фурните ся спряха хляб да вадят. На същия ден вечерта много несмисленни хора ся размърдаха, уплашение от един, тъй да кажими, глупешки шум, и като че ли ще умрет от глад, тичаха кой орис, кой макарони, кой галети, кой брашно да купуват, без да си наумет текущата изобилна година; по смешно е на таквата безумни дето си даваха двайсетачката книга за 5 гроша*²². В следващия си брой вестникът отново пише: *Ний поговорихме в последния лист нещо за протекшиите на онези средашното приключение (29 ноември), днес пак давами една съкращенна подробност за внезапната хлебна скудност, която на същия ден вечерта ся случи. Тази внезапна, привременна и една вечерна скудност на хлябът, не ся породи от друго нещо, освен от страхът, който беше обладал въобще сичките жители, и поради този страх, ония които обикновено за домът си по 5 хляба земаха, нея вечер купиша 10; а други кои по два хляба земаха, нея вечер зеха двойно, а от другата страна и хлебарите както завърнаха тъй ся и продаваха хлябът; кой по 10 и кой за повече грошове една ока хляб продаваше, щото сиромасите неможаха да си ... купят и тие хляб; и последствию на това*

²¹ Цариградски вестник, X, 481, 30 април 1860.

²² Цариградски вестник, XII, 49, 2 декември 1861.

*много домочадия си легнаха нея вечер без хляб...*²³.

В крайна сметка се стига до официалното изтегление от обръщение на книжните пари. Вестникът обнародва в брой от 9 юни 1862 г. Хат-и хумаюнът (заповедта) за *съвършенното унищожение на каймето, на което кръгообръщението докарва неправилност в размененията*; за взимането на заеми, които да обезпечат неговото изтегляне и съответно за начина, по който ще се извърши същия процес²⁴. Следващите броеве на вестника до август 1862 г. продължават да изписват материали за поэтапното обменяне на книжните пари срещу метални²⁵. Накрая се заключава, че всички каймета следва да се съберат до 1 септември същата година *в който ден престава вече работянението на каймето*²⁶.

По-късно през годината, през октомври 1862 г., вестникът публикува и новите обменни курсове на различните монети (очевидно вече без каймета) и съответно се предава официалното съобщение, в което се фиксира курсът между металните монети и правителството се задължава да следи за тяхната чистота и тежест²⁷.

Кой може да сече монети и да печата пари?

Данните от „Цариградски вестник“ показват и че османското правителство, поне до 1862 г., стрикно следи да запази непокътнато правото си на сенъораж. Очевидно не се гледа положително на използването на други „пари“ на пазара. В началото на 1858 г. е имало такъв случай в истанбулските квартали Пера и Галата и правителството се принудило да взима мерки. Вестникът съобщава: *Трето едно Меморанди доправи ся до посолските началници и казува им ся че понеже някои дюкенджиши или кафеджиши на Пера и Галата направили малки бона за грош и за 4 гроша и ги дават на мющершите си на место пари, царското правителство строго запрете тия бона; но, понеже дюкенджишите следоват да ги употребляват, посолските началници ся умоляват да заповедат на своите си да ся*

²³ Цариградски вестник, XII, 50, 9 декември 1861.

²⁴ Цариградски вестник, XII, 24, 9 юни 1862.

²⁵ Цариградски вестник, XII, 28, 7 юли 1862; XII, 31, 28 юли 1862.

²⁶ Цариградски вестник, XII, 34, 18 август 1862.

²⁷ Цариградски вестник, XIII, 42, 13 октомври 1862.

оставят да дават тия бона, от които безчислени злоупотребления произхождат²⁸. Това отговаря, макар и косвено, на някои въпроси зададени от изследователи при изучаването на случаи на използване на „недържавни“ пари в османската провинция (Nenovsky & Penchev, 2014). Така, че имаме основания да считаме, че османската държава не е възприемала положително подобни практики и вероятно е взимала мерки за тяхното прекратяване. Трябва да се има предвид обаче, че османците не могат да се намесят ефективно на пазара и да предотвратят напълно появата на „недържавни“ пари – били те книжни или металически.

Известно е, освен това, че правителството не гледа с добро око на използването на чуждите медни монети и че те са забранени. В същото време поради необходимостта им на пазарите те циркулират така или иначе. В края на 1858 г. вестникът съобщава за забрана на австрийските медни монети: *Царското правителство ... запрети земанието-даванието на австрийските медни монети*²⁹. Въпреки това, медните австрийски монети остават в обръщение, макар и със силно редуцирана цена: *По царска заповед, медните (бакърени) монети, крайцар назъйваеми, запретиха ся да вървят на земание-даванието; други обаче пак ги вземаха на половината от колкото первем вървеха; сиреч десятъците по пет пари и пр.*³⁰ И дори в началото на 1858 г. вестникът пише: *Злато и сребро никак нема; а на против бакърени монети от 10-20 пари има колкото щещ. Тия монети, както мисля възбранили се бяха преди време от правителството, но тук търговските сношения много донесоха и сега друга монета от тех няма*³¹.

Данни за фалшифициране на монети и каймета

Вестникът е истинска съкровищница по отношение на информация за фалшифициране на монети и книжни пари. В брой от февруари 1850 г. четем: *Според дадено показвание, Ашир бей, председател на полицията в терсханата, отиде в една пуста къща на Галата и улови лъжлови каймета*

²⁸ Цариградски вестник, VIII, 364, 1 февруари 1858.

²⁹ Цариградски вестник, VII, 309, 29 декември 1856.

³⁰ Цариградски вестник, VII, 308, 22 декември 1856.

³¹ Цариградски вестник, VIII, 369, 8 март 1858.

около 375,000 гроша³². На 31 август 1857 г. вестникът отново съобщава, че: *Фабриците на клапавите каймета никак ся не обуздават*³³. Без ни най-малка претенция за изчерпателност ще споменем, че на следващата година отново се съобщава, че *Двамина греци, сарафи в Хаваро-хан и един армененец уловиха ся като да са правили калишави каймета*³⁴. А от същата 1858 г. „Цариградски вестник” предава и една прелюбопитна история за залавянето на голямо количество фалшиви каймета, които са щели да се прекарат контрабандно в Истанбул от една хубава знатна дама от Влашко, но са заловени от бдителния Абдуллах Халеп бей, директор на гюмрюка³⁵. В следващите броеве на вестника продължаваме да се натъкваме на случаи на фалшификации³⁶.

Публикуват се и материали за фалшифициране на монети – например от един турчин от Златица³⁷.

Цени и ценообразуване

Това е другият голям проблем, по отношение на който вестникът предлага изключително плътни данни. Има премного информация, за доста дълъг период от време, за цената на различните жита (Бесарабско, Румелийско, Браилско и т.н.), за царевичата, ръжта, ечемика, овеса, брашното и т.н. Освен това имаме пълни списъци на вноса и износа, с цените на съответните артикули по цариградските пазари. Само ще посоча част от асортимента: кафе, пипер, стомана, живак, желязо, олово, калай, ром (като пример за внос) и вълна, кожи, розово масло, лой, черевичи и т.н. (като обект на износ)³⁸. Тук отново ще напомня, че клиометричните данни няма да бъдат представени, а ще се наблегне върху въпросът за формирането на цената. Известно е, че в Османската империя има различни типове цена: пазарна, нормирана и държавна (Mitev, 1996). По отношение на първата, която спо-

³² Цариградски вестник, Г, 86, 11 февруари 1850.

³³ Цариградски вестник, VII, 344, 31 август 1857.

³⁴ Цариградски вестник, VIII, 392, 16 август 1858.

³⁵ Цариградски вестник, VIII, 393, 23 август 1858.

³⁶ Цариградски вестник, IX, 419, 21 февруари 1859; IX, 422, 14 март 1859; IX, 429, 2 май 1859; XI, 33, 12 август 1861.

³⁷ Цариградски вестник, XII, 32, 4 август 1862.

³⁸ Вж примерни листи в: Цариградски вестник, А, 21, 5 април 1848.

ред икономистът Шевкет Памук е водеща, разполагаме с дълги серии от данни – особено за Истанбул (Pamuk, 2001). Информацията има и за нормираните цени от някои български градове през XVII, XVIII и началото на XIX век (Атанасов, 2014). „Цариградски вестник” е надежден източник, както за пазарно формираните цени, така и за нормираните.

Така разполагаме с многобройни информации за формиране на цената на база само на търсене и предлагане. В брой от 28 февруари 1853 г. четем по отношение на „хлебните зърна”: *Всегда голямо недвижение, тук владее на продажбата на тия зърна, и почти никак не са търсят, нито от тук нито от Европа... и така от ден на ден цената им по долу пада*³⁹. Също и в дописка от Стара Загора, където четем: *Пишат от Ески Зараа че много търсят пшеницата и други за храна нужни неща, и ради това все отскъпнало: брашното 65 пари оката; маслото 12 гр. оката и нема 20*⁴⁰. Дописка от Пловдив (5 юли 1861 г.) също ни информира, че покачването на чисто пазарното търсене може да доведе до ръст на цените: *Според както ни казвах че чуждестранни търговци дохождат за семе, причиниха въздигане на цената на мамулитите и от 15 гроша оката, продават ся сега 30 гроша*⁴¹.

Движение на цените и съответно ефект в ценообразуването оказват и редица външни за пазара фактори. Имаме данни за някои такива – например големият военен конфликт от средата на 50-те години на XIX век (Кримската война), също и благоприятни или неблагоприятни климатични условия.

Очевидно войната между османците и Русия в Северното Черноморие оказва влияние върху цените, което е и напълно естествено. Нейният край е причина за голямо спадане на цените на пазарите в Истанбул: *Известието за мирът направи почти всите стоки от цена да паднат...*⁴². В дописка от Търново четем същото: *От известието на мира всичките стоки испаднаха...*⁴³.

Климатичните условия също оказват влияние върху цените на стоките. Дописка от Одрин съобщава: *Пишат от Едрине, че тамо хванал студът да*

³⁹ Цариградски вестник, III, 111, 28 февруари 1853.

⁴⁰ Цариградски вестник, IV, 200, 20 ноември 1854.

⁴¹ Цариградски вестник, XI, 29, 15 юли 1861.

⁴² Цариградски вестник, VI, 272, 14 април 1856.

⁴³ Цариградски вестник, VI, 274, 28 април 1856.

ся появява в снег до една педя дебел паднал... Нема обаче страх глад да стане защото хлебарите имат доволно брашно и до толко щото всичката зима да проминят без да качат много цената на хлябът⁴⁴. Добрите климатични условия са повод за надежди за ниски цени, както разбираме от друга дописка от Измир: *Времето, което през миналата неделя ся беше променило, пак на добро ся обърна... дожд ... падна и земята която само да ся намокри иска, за да роди плод изобилен, намерва ся в добро состояние и дава преблаги надежди на земледелците. Хлебните зерна падат на долна цена и с изобилната будуща жетва, надееме ся на пролет ефтиния добра да имаме*⁴⁵.

Обратно на това, вестникът публикува данни за това, че лютата зима на 1858 г. води в Цариград пълчища гладни вълци и заедно с тях голяма скъпотия: *...Гладници, Вълци кръвници, са появиха под самите стени Царограшни... Месото от 7 гроша стана 13-25 и го няма; сланината от 6 – 12 и ша са избият...*⁴⁶. Същият брой на вестника публикува и дописка от Стара Загора (26 януари), в която четем: *Водиниците запреха, защото вси замръзнаха, и жито, като нема как да ся мели брашно нема, а отва и хляб. Хората до толко наваляват по фурните щото и ще ся избият за хляб*⁴⁷.

Нормирани цени (нарх)

Вестникът обаче предлага и многобройни сведения за нормиране на цените на стоките от първа необходимост. Така в брой от 11 декември 1854 г. четем, че: *Солунският Осман паша прикани през тия дни касапите да снемат цената на месото на 3 гр. и 12 пари, от 3 гр. и 24 пари... Осман паша ся занимавал да свали цената и на житото, което много скупостанало*⁴⁸.

Подобни нормировки са практикувани и в Истанбул: *Прочитами... една царска заповед, която нарежда цената и продажбата на хлябът...*⁴⁹.

⁴⁴ Цариградски вестник, V, 255, 17 декември 1855.

⁴⁵ Цариградски вестник, VIII, 360, 1 януари 1858.

⁴⁶ Цариградски вестник, VIII, 365, 8 февруари 1858.

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ Цариградски вестник, IV, 203, 11 декември 1854.

⁴⁹ Цариградски вестник, V, 250, 12 ноември 1855.

Следва и публикуването на самата заповед.

Вестникът съобщава и за редица други нормировки на цените. В брой от 1 ноември 1858 г. също се съобщава, че *Правителството определи цената на хлябът, на месото и воглицата с начин щото 20 на 100 полза на продавачите да остава*⁵⁰. В два броя от септември 1862 г. е публикувана обширна тарифа с нормираните цени на редица стоки⁵¹. А още преди това, в брой от 18 юли 1859 г. се нормира цената на хляба в Истанбул и вестникът добавя, че *хлебарите, които не ся подчиняват на тойзи нарк, ще ся накажат според законите Муниципалитетски*⁵².

Имаме и една безкрайно интересна дописка от Измир, която ни представя възможно най-непазарната причина за регулирането на цените в града, конкретно на месото. *Касапите тука големи злоупотребления правят. Месото вместо по-ефтини да стане, но на голяма цена ся качава и за това от тях по богати няма. Иди на пример неделен ден на църквата свята Фотини и тамо ще видиш между жените, които носат най-хубави шалове, най скъпи елмази, най хубави фустии..., на бас можеш да ся хванеш че от 100-те жени 30 жени са касапски*⁵³. Т.е. едва ли не човешката завист и подозрителност може да е причина за намеса на държавата в ценообразуването. Нещо крайно несъвместимо с логиката на пазара.

Вестникът предава и данни за това доколко подобни нормирания на цените са спазвани. Както е логично да се очаква ефектът от тях е крайно незначителен. Така от същата дописка от Измир разбраме, че: *...Когда злоупотребленията несносни станат... тогда властта хване да са движи, изема някои мерки и после няколко наказания на касапи месото по ефтино става. Но едвам една или две недели ся изминали и цената му пак хване да ся качива*⁵⁴. В друг брой от 4 април 1859 г. вестникът съобщава: *Хюсейн Бей, ихтисаб назаръ, изпользова са от рамазанът, и даде нарк на разни неща, но който, според обичая никак не ще в действие да ся положи. Между тем цената, която определи толико е долна, щото невозможно е*

⁵⁰ Цариградски вестник, IX, 405, 1 ноември 1858.

⁵¹ Цариградски вестник, XIII, 37, 8 септември 1862; XIII, 39, 22 септември 1862.

⁵² Цариградски вестник, IX, 440, 18 юли 1859.

⁵³ Цариградски вестник, VIII, 375, 19 април 1858.

⁵⁴ Пак там.

торговците да я приемат⁵⁵.

Банки и финансови институции, финансово състояние на държавата

Без да бъдем многословни ще маркираме, че вестникът предлага и интересни материали за намерения за отваряне на нова кредитна институция в Османската империя. Така например в брой от 11 май 1857 г. е публикуван *Проект за една банка*, в която да участват европейски и местни търговци и османското правителство⁵⁶. В следващите броеве са публикувани и „услови-ята“ (т.е. нещо като „устав“) на предвидената да се създаде „Турска банка“⁵⁷.

Дава се гласност и на идея за формиране на „обща една каса“ в Цариград, която вероятно да се използва за подпомагане на българското просветно дело⁵⁸.

Печатното издание не остава сляпо и се интересува и информира своите читатели за общото финансово състояние на османската държава, мерките които се взимат за консолидиране на османския бюджет, за повишаване на ефективността на данъчната система и т.н.

Така например читателите са запознати с издаден Хат-и хумаюн (заповед) за създаването на финансов съвет към османското правителство: *...Най голямото наше попечение и най-жаркото наше желание са да видиме царството наше в благоденствие и нашите подданици в богатство, което да придобиват като ся занимават в земеделие, в художество или в търговство. Ради това заповедохме един совет ... да тури в порядък финанциите на Державата...*⁵⁹.

През март 1862 г. вестникът публикува и рапорт на великия везир Фуат паша за финансовото състояние на държавата. В него се описват приходите и разходите на държавния бюджет, взетите заеми, опитите за парични промени, чрез пускането в обръщение на книжни пари и прочее мерки, кои-

⁵⁵ Цариградски вестник, IX, 425, 4 април 1859.

⁵⁶ Цариградски вестник, VII, 328, 11 май 1857.

⁵⁷ Цариградски вестник, VII, 333, 15 юни 1857; вж и: VII, 334, 22 юни 1857, където е публикувано продължението на „условиата“.

⁵⁸ Цариградски вестник, IX, 445, 22 август 1859.

⁵⁹ Цариградски вестник, VIII, 393, 23 август 1858.

то следва да бъдат взети за подобряване на държавните финанси⁶⁰. Следват интересни анализи на същността на книжните пари, подробна разбивка на вътрешните и външните дългове на държавата и т.н. Самият рапорт е изключително подробен и се обнародва цялостно в още два броя на вестника⁶¹. Друг материал (от Курие Ориент) за външните и вътрешните задължения на държавата вестникът публикува и по-късно същата година⁶².

Вместо заключение

Въобще „Цариградски вестник” е превъзходен източник на финансова информация. Материалите са подробни и аналитични и мисля, че могат да задоволят любопитството на всеки читател – било с информация за цени и валутни курсове, било и по отношение на мерките, които османската държава взема за консолидиране на финансите и бюджета си. Същото важи и за изследователите. Да, вероятно данните са изпълнени с фактологични грешки, което е присъщо за всички печатни издания от периода, но това не трябва да е причина за скептицизъм и прекомерна критичност. Те са толкова многобройни и изобилни, че несъмнено грешките ще бъдат изгладени при тяхното иконометрично обработване и следващо анализиране. Така, че вестникът може да се счита за сигурен и надежден източник на информация. Впрочем това важи не само за финансовата такава, но и за общоикономическата, за политическата, образователната, културната и прочее.

REFERENCES:

- Atanasov, Hr 2014, ‘To the arrangement of the puzzle: the fixed prices in Vidin, Ruse and Sofia from the middle of the XVII to the beginning of the XIX century’, *Istorighesko budeshhte*, vol. 1-2, pp. 3-52. (in Bulgarian)
- Mitev, Pl 1996, ‘The State Regulation of Urban Economy in the Bulgarian Lands in the 18th Century’, in Mitev P (ed), *The Creation and Development of Modern Institutions in the Bulgarian Revival Society*, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, Sofia, pp. 50-82. (in Bulgarian)

⁶⁰ Цариградски вестник, XII, 13, 24 март 1862.

⁶¹ Цариградски вестник, XII, 14, 31 март 1862; XII, 15, 7 април 1862.

⁶² Цариградски вестник, XIII, 46, 10 ноември 1862.

- Radev, Iv 2007, *History of Bulgarian Literature during the Bulgarian Revival*, Abagar, Veliko Turnovo. (in Bulgarian)
- Rusev, Iv 1996, *Companies and manufactures in the region of Sliven –Kotel during the Revival period*, Faber, Veliko Turnovo. (in Bulgarian)
- Sabev, Or 2004, *First Ottoman Trip in the World of Printed Book (1726-1746). A Reassessment*, Avangard Prima, Sofia. (in Bulgarian)
- Issawi, Ch 1980, *Economic History of Turkey 1800-1910*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Nenovsky, N & Penchev, P 2014, ‘Money without a State: Currencies of the Orthodox Christians in the Ottoman Empire (17th–19thcenturies)’, *Sociologicheski problemi*, vol. 1-2, pp. 349-372. (in Bulgarian)
- Osmanlı Devleti Tarihi 1999, Cilt 2, Ed. E. Ihsanoğlu, Zaman, Istanbul.
- Pamuk, Ş 1988, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, Istanbul.
- Pamuk, Ş 2000, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pamuk, Ş 2001, ‘The Price Revolution in the Ottoman Empire, Reconsidered’, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 33, no. 1, pp. 69-89.

Correspondence address:

Hristiyan Atanasov – Assistant, PhD

State University of Library Studies and Information Technologies

Department of Archives and Documentation Studies

Sofia 1784, Tsarigradsko Shose, No 119

E-mail: h_atanasov79@yahoo.com